

یادی از دکتر محمد معین

سیزده تیرماه سالروز درگذشت محمد معین ادیب و محقق ایرانی است. از آثار وی میتوان از «فرهنگ معین»، «روانشناسی تربیتی»، «برگزیده شعر فارسی (دوره های طاهریان، صفاریان، سامانیان و آل بویه)» و «ستاره ناهید» نام برد. «حافظ شیرین سخن» به قلم وی شامل نه جلد کتاب در مورد حافظ و حاصل بیش از ۱۲ سال بررسی و تحقیقات معین در احوال و آثار حافظ است. بالغ بر ۲۰۰ مقاله از وی در زمینه های ادبیات، تاریخ ادیان ایران، دوره قبل از اسلام و عهد اسلامی، علوم تربیتی، تاریخ ادبیات و آثار باستانی در مجلات مختلف در ایران و کشورهای دیگر به چاپ رسیده است.

معین در سال ۱۲۹۳ شمسی در شهر رشت به دنیا آمد. در خردسالی پدر و مادرش را از دست داد و پدربزرگ وی، شیخ محمد تقی معین العلما که از جمله علمای روحانی رشت بود به تربیت وی همت گماشت. پس از پایان تحصیلات ابتدایی و بخشی از دوره متوسطه در رشت، به تهران رفت و دوره دوم متوسطه را در دبیرستان دارالفنون در رشته ادبی به پایان رسانید. در طی این سالها استعداد خاصی در ادبیات و عربی از خود نشان داد. پس از اخذ دانشنامه لیسانس در سال ۱۳۱۴ به سمت دبیر در دبیرستان شاهپور اهواز شروع به کار کرد و پس از سه ماه با سمت ریاست دانشسرای عالی شبانه روزی اهواز به کار ادامه داد. در همین ایام به وسیله مکاتبه از آموزشگاه روانشناسی بروکسل در بلژیک روانشناسی عملی و دیگر شعب آن از قبیل خط شناسی و مغز شناسی را فرا گرفت. محیط آرام اهواز فرصت مناسبی برای این دانش پژوه جوان بود که به یک سلسله مطالعات ادبی دست بزند. او حافظ را برای اینکار انتخاب کرد و در مدت چهارسال یک رساله تحقیقی جالب درباره او به رشته تحریر در آورد. در همین زمان عده ای باستانشناس فرانسوی که برای حفاری به شوش میرفتند وارد اهواز شدند.

آشنایی معین با این گروه مسیر تازه ای در پیش پای استاد جوان برای مطالعات و تحقیقات ادبی باز کرد. او خود در این باره مینویسد: «یک روز رئیس هیئت که پیرمردی دانشمند و آشنا به تمدن باستانی ما بود، ضمن صحبت به من گفت: لهجه های محلی ایرانی کم کم دارند مغلوب لهجه های مرکزی میشوند. شاید دیری نپاید که دیگر اثری از این لهجه ها باقی نماند و آن وقت... او حرفش را برید. یک لحظه در چشمان من نگاه کرد و سپس چنین ادامه داد: وظیفه شما جوانهاست که یادگارهای لهجه های محلی را حفظ کنید.» این توصیه راه معین را روشن کرد. او تصمیم گرفت که زندگی خود را وقف ادبیات سرشار و غنی ایران کند و اصطلاحات، لغات، امثال و حکم زبان فارسی را در چهارگوشه مملکت جمع و تدوین نماید. چند سال بعد که به تهران آمد، در دوره دکترای ادبیات فارسی نام نویسی کرد. آشنایی او به زبانهای پهلوی، پارسی باستان و

اوستا اشتیاق وی را در این زمینه افزون کرد و پایان نامه دکترای خود را درباره مزدیسنا و تاثیر آن در ادبیات فارسی نوشت. جالب توجه است که معین اولین کسی بود که در ایران در رشته ادبیات فارسی دکترا گرفت.

در طول حیات خود، معین همکاری های وسیعی با خاورشناسان در زمینه های مختلف داشت. کتاب «جامع الحکمتین» ناصر خسرو برای نخستین بار توسط هانری کربن خاورشناس فرانسوی و دکتر معین تصحیح و به چاپ رسید و از طرف ACADOMIE DES INSCRIPTIONSET LETTERS فرانسه به دریافت جایزه نائل شد. از نتایج دیگر این همکاریها انتشار یک سلسله کتب عربی و فارسی به فارسی و فرانسوی بود.

به عنوان یک محقق، معین فردی واقع بین و امانتدار بود و همیشه جانب اعتدال را رعایت میکرد و از غرض ورزی به شدت دوری میکرد. این خصیصه وی باعث شد که بسیاری از بزرگان ادب ایران همچون علامه دهخدا و نیما یوشیج ادامه جمع آوری، تدوین و چاپ آثار خود را به دست وی سپردند. نیما یوشیج در وصیت نامه اش تاکید کرد که به جز معین که نمونه صحیح علم و دانش است، هیچکس حق ندارد به آثار او دست بزند و او را قیم اشعار خود قلمداد کرد.

علامه دهخدا نیز در زمره کسانی بود که در زمان حیات از معین برای تدوین لغتنامه اش یاری جست و همینطور تدوین ادامه آن را پس از وفات خود به معین سپرد. دهخدا در وصیت نامه اش قید میکند که زحمتی که برای معین در تدوین لغت نامه به جای گذاشته اقلامعادل نصف تالیف است. معین بخش بزرگی از عمر خود را صرف تدوین ادامه این لغتنامه کرد و در مقدمه آن بدون ذکر زحمات خویش نوشت: «... لغتنامه دهخدا محصول مطالعات مداوم و کوششهای خستگی ناپذیر چهل و پنج ساله استاد دهخدا و گروهی از یاران اوست...»

ضمن انجام تعهد بزرگی که معین در قبال لغتنامه دهخدا داشت، شخصا نیز به دنبال آرزوی دیرینه اش که تدوین و چاپ فرهنگ فارسی بود رفت و سرانجام پس از بیست سال کار و کوشش بدین آرزو جامه عمل پوشید. در طی تدوین فرهنگ، معین، رعایت امانتداری را به حدی رسانید که مثلا اگر از مستخدم خود لغتی عامیانه میشنید که مفید به نظر میرسید، آن را به نام وی ضبط میکرد و در آثار خود میآورد.

اهمیت تدوین لغتنامه دهخدا و فرهنگ معین و امثال آنها زمانی روشن میشود که توجه کنیم که ادبیات اروپایی بخشی از تحول بعد از رنسانس خود را مدیون فرهنگها و دایره المعارف هایی است که در این زبانها به وجود آمد و ادبیات وسیع و دیرپای فارسی تا قبل از دهخدا از داشتن یک فرهنگ واقعی بی نصیب بود. تا پیش از آنکه علامه دست به کار تنظیم لغتنامه دهخدا شود، ماخذ و منابع لغت پارسی فرهنگهایی بود که یا در هندوستان نوشته شده بود یا ترکان پارسی زبان برای

رفع مشکل خویش به تدریج بر آن همت گماشته بودند. از جمله این فرهنگها میتوان از دو فرهنگ به زبان پهلوی (فرهنگ اوستا و پهلوی) از دوره ساسانی، پهلویک (فرهنگ پهلوی)، دو فرهنگ فارسی که اثری از آنها نمانده (اولین فرهنگ فارسی به قلم جراح ایرانی در قرن چهارم و فرهنگ ابوحفص سغدی)، صحاح الفرس (تالیف نخجوانی) در قرن هشتم و فرهنگ فخر قواس (تالیف در هندوستان) از قرن هفتم هجری نام برد. بعضی از این فرهنگها شامل لغات فارسی و فاقد لغات عربی «مستعمل در زبان فارسی» هستند، بعضی دیگر همه لغات فارسی و عربی مستعمل را ضبط نکرده اند و در ضبط تلفظ صحیح بقیه لغات موجود هم اشتباه وجود دارد و یا از معانی متعدد یک لغت، به یک دو سه معنی اکتفا کرده اند. برخی از فرهنگها از ذکر شواهد و امثله خودداری کرده اند و آنها هم که شاهد آورده اند برای برخی از معانی بعضی لغات شاهد نقل کرده اند و غالب شواهد نیز از شعر است، نه از نثر. در تطبیق معنی لغت و مفهوم اشعار هم دچار لغزش شده اند و از طرفی فرهنگهای متاخر بیشتر اشعار شاعران عهد انحطاط ادبی را نقل کرده اند. مقصود اینکه تا قبل از دهخدا اثر جامعی در لغت فارسی که آینه تمام نمای تحول زبان فارسی در قرون گذشته باشد وجود نداشت که احتیاجات طالبان علم و ادب را برآورد. کسانی که با تحقیقات ادبی سر و کار داشتند مشکلات بسیاری در یافتن یک لغت نسبتا مهجور داشتند؛ دسترسی به کتابخانه، تعدد فرهنگهایی که هر یک بر اساس متفاوتی تنظیم شده بود، عدم وجود تلفظات دقیق در این فرهنگها و... لغتنامه دهخدا قدمی بزرگ در راه مقابله با این مشکلات بود. اما استفاده از یک لغتنامه بزرگ برای استفاده های کوچک و روزمره آسان نبود. لغتنامه دهخدا از نوع دائره المعارف های بزرگ است و در زبان فارسی تا قبل از معین فرهنگ کوچکی که با مراجعه به آن بتوانیم به سرعت و به آسانی و از روی یک شیوه درست معنی یا ریشه یا یکی از ترکیبات لغوی واژه ای را بیابیم وجود نداشت. معین در طی بیست سال تلاش و در حالی که تواما به ادامه تدوین لغتنامه دهخدا مشغول بود، تدوین و چاپ فرهنگ معین در شش جلد را به پایان رسانید. این فرهنگ شامل لغات ادبی، علمی، هنری، حقوقی، فلسفی، عرفانی و لغات مربوط به پیشه های مختلف است و حاوی لغات ایرانی (اوستایی)، پارسی باستان، پهلوی، دری قدیم، سعدی (... و لغات سامی، ترکی، مغولی، یونانی، لاتینی و... لغات فصیح و عامیانه و لغات فرهنگستانی است. در این فرهنگ همچنین از منابع و عناصر زبان فارسی سخن گفته شده و از زبانهای ایرانی کهن، ایران میانه، و ایران کنونی مثال آورده شده است. از مزایای دیگر این فرهنگ، مصور بودن آن است. هزارها نقش سفید و سیاه و رنگین، این فرهنگ را جاندار و گویا کرده است. در آذرماه ۱۳۵۴، معین دچار سکتة مغزی شد و پس از آن به مدت چهار سال و نیم در حال اغما در بیمارستان بسر برد. تلاشهای گوناگون برای نجات وی به نتیجه ای نرسید و وی در سیزدهم تیرماه ۱۳۵۰ چشم از جهان فرو بست. یادش گرامی باد.